

Геннадій Боряк (Київ)
Степан Віднянський (Київ)

До ювілею докторки історичних наук, професорки І.Матяш

На початку цього року з нагоди Міжнародного дня жінок і дівчат у науці (International Day of Women and Girls in Science), що за рішенням ООН відзначається у світі 11 лютого, у нашій країні практично вперше у широкому публічному дискурсі обговорювалося питання про місце й роль жінок у цій сфері людської діяльності. До дискусій із важливого та актуального сьогодні питання активно долучилися представниці Національної академії наук України, і це цілком зрозуміло, адже понад 40% співробітників академічних установ складають саме вони. Як зазначив у своєму привітанні до Міжнародного дня жінок і дівчат у науці Президент НАН України акад. А.Загородній, «із притаманною їм працьовитістю, наполегливістю, непохитною вірою, рішучістю та унікальним баченням вони очолюють наукові проекти, створюють життєво важливі лікарські засоби та комп'ютерні програми, досліджують Всесвіт і структуру ДНК, відкривають нові сторінки історії та культури нашої держави». Яскравим прикладом такого успіху українських жінок-науковиць стала творча біографія провідної наукової співробітниці Інституту історії України НАН України, докторки історичних наук, професорки, заслуженої діячки науки і техніки України Ірини Борисівни Матяш.

Звичайно, писати статтю до ювілею колежанки, яка в розквіті творчих сил сповнена нових наукових планів і багатьох перспективних задумів, справа не проста: може вийти ціла наукова поема-панегірик або статися певна недооцінка здобутків добре знаної в Україні та за її межами історичкині.

Отже насамперед декілька загальних даних. Народилася Ірина Матяш 18 квітня 1961 р. у Прилуках на Чернігівщині, у родині робітників – Бориса Петровича та Ганни Василівни Борщів. Від них, робітничої інтелігенції, в Ірині з дитинства проявилися потяг до книжок, до вивчення історії й культури рідного народу, зарубіжної літератури, любов до отчого краю. У 1978 р. вона закінчила Прилуцьку середню школу №1 – колишню 1-шу чоловічу гімназію, відому своїми випускниками В.Щербиною, С.Масловим, В.Ревуцьким та ін. Під дівочим прізвищем опублікувала перші замітки в місцевій газеті «Правда Прилуччини», займалася радіоспортом і краєзнавством у Будинку піонерів, була активною учасницею клубу «чомучок» дитячої бібліотеки.

Згодом навчалася на філологічному факультеті (відділення російської мови й літератури) Київського державного університету ім. Т.Г.Шевченка (1978–1983 рр.). Відвідувала заняття відділення журналістики факультету суспільних професій, брала участь у роботі студентського наукового семінару під керівництвом проф. І.Я.Заславського, досліджувала творчий шлях І.Л.Андронікова, уперше прилучилася до роботи з історичними джерелами в архівах Києва, Москви. Дипломну роботу захистила на тему «Іраклій Андроніков – фронтний журналіст», отримала рекомендацію в аспірантуру. Але спочатку, упродовж десяти років, була викладацька робота в навчальних закладах Києва й області. Тоді молода вчителька досліджувала зі своїми учнями, майже ровесниками, пам'ятні місця Київщини, долі видатних українців, брала участь у перших конкурсах «Учитель року», за результатами яких у віці 27 років здобула звання вчителя-методиста.

У січні 1995 р. І.Б.Матяш прийняли на посаду заступника директора з наукової роботи новоствореного Українського державного науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Вона, зокрема, була серед розробників концепції діяльності цієї першої наукової інституції в архівній галузі й організаторів роботи інституту, керувала науково-методичним семінаром з архівної справи, а паралельно займалася науково-дослідницькою роботою. У 1996 р. захистила кандидатську дисертацію на тему «Історіографічні та бібліографічні джерела українського героїчного епосу». Важливим напрямом діяльності заступниці директора з наукової роботи стала розбудова інституційних і міжнародних контактів установи. Тоді було закладено співпрацю з Національною бібліотекою України ім. В.І.Вернадського, Інститутом історії України та Інститутом української археографії НАН України, українськими й зарубіжними музеями, профільними закладами, професійними об'єднаннями Угорщини, Польщі, Німеччини, інших країн. Спільно з кафедрою спеціальних галузей історичної науки історичного факультету Київського національного університету ім. Тараса Шевченка під керівництвом проф. Я.С.Калакури розпочалася підготовка навчально-методичного

комплексу з архівознавчих дисциплін для студентів вишів. У 1998 р. І.Б.Матяш отримала вчене звання старшої наукової співробітниці за фахом історіографія, джерелознавство і спеціальні історичні дисципліни. А у вересні 2001 р. в Київському національному університеті захистила докторську дисертацію на тему «Архівна наука і освіта в Україні 1917–1930-х рр.».

Після цього Ірину Борисівну призначили директоркою Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства. Разом із дружим колективом вона наполегливо працювала задля авторитету установи. За дієвої підтримки керівництва архівної служби – проф. Р.Я.Пирога та Г.В.Боряка – було відкрито профільну аспірантуру, створено спеціалізовану вчену раду, підготовлено термінологічний довідник, пілотне видання «Архівної енциклопедії», навчальну літературу для вишів (у співпраці з проф. Г.В.Боряком, І.Н.Войцехівською, Я.С.Калакурою, К.Є.Новохатським, Р.Я.Пирогом). Співробітники наукової установи почали активніше займатися профільними дослідженнями, розпочалося створення архівознавчої школи І.Б.Матяш, відомими представниками якої можна назвати Л.Л.Левченко, Т.А.Клименко, В.П.Купченко, Р.І.Мельника та ін. За керівництва Ірини Борисівни було започатковано вивчення складу дипломатичного архіву України та архівної україніки. Інститут активно долучився до реалізації ідей Г.В.Боряка щодо створення серії архівних довідників нового покоління й розроблення концепції нових архівних установ – Центрального державного електронного архіву України, Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

Одночасно І.Б.Матяш викладала архівознавство та джерелознавство в Державній академії керівних кадрів культури і мистецтв, Волинському національному університеті ім. Лесі Українки, Київському національному університеті театру, кіно і телебачення ім. І.К.Карпенка-Карого. Виконувала значну громадську роботу як віце-президентка Українського біографічного товариства, членкиня Українського історичного товариства, Наукового товариства імені Шевченка, перша заступниця голови правління Спілки архівістів України, відповідальна редакторка її друкованого органу – «Архівіст: Вісник САУ» (ініціювала реорганізацію цього інформаційного видання в науково-популярне, працювала над відновленням його систематичного виходу). У 2000 р. затверджена до складу комітету професійної освіти Міжнародної ради архівів, а наступного року обрана до колегії Державного комітету архівів України.

До незаперечних професійних досягнень Ірини Борисівни слід віднести вагомий внесок у розробку Концепції зарубіжної україніки, вона стала упорядницею та очільницею колективу упорядників фундаментального довідника «Архівна україніка в Канаді», виданого УНДІАСД і Канадським інститутом українських студій (Едмонтон, Альберта). Здійснювала керівництво розробкою Концепції підготовки і післядипломної освіти кадрів для архівних установ України, загальною редакцією посібників навчально-методичного комплексу з архівознавства: «Архівознавство: Підручник для студентів вищих навчальних закладів України» (2002 р.), «Нариси історії архівної справи в Україні» (2002 р.), «Хрестоматія з архівознавства» (2003 р.).

Позитивний відгук серед фахівців викликали індивідуальні монографії І.Б.Матяш з історії архівознавства: «Катерина Грушевська: життєпис, бібліографія, архіви» (1997 р.), «Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія» (1999 р.), «Архівна наука й освіта в Україні 1920–1930-х років» (2000 р.), «Архівна україніка в Канаді: історіографія, типологія, зміст» (2008 р.).

Ювілярка була головною редакторкою наукових видань «Студії з архівної справи та документознавства», «Пам'ятки»; серій «Історія архівної справи: спогади, дослідження, джерела», «Архіви та бібліографічні джерела української історичної думки», заступницею головного редактора міжвідомчого наукового збірника «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», входила до складу редколегій журналів «Бібліотечна справа і краєзнавство», «Пам'ятки України», «Беларускі археографічны штогоднік», стала ініціаторкою серії видань «Бібліотека наукового щорічника “Україна дипломатична”» й авторкою першої монографії цієї серії «Надзвичайна дипломатична місія УНР в Угорщині: історія, спогади, архівні документи» (2005 р., у співавторстві з Ю.Мушкою).

Упродовж 2009–2011 рр. І.Б.Матяш – перша заступниця голови Державного комітету архівів України – керівниця апарату. До кола її повноважень входив розвиток міжнародних зв'язків, наукових досліджень у сфері архівознавства. Великий внесок зробила в розширення доступу до архівів, формування веб-порталу Державного комітету архівів України, оновлення концепції журналу «Архіви України», поглиблення співпраці із зарубіжними архівами, іноземними дипломатичними представництвами, Канадським інститутом українських студій.

Згодом обіймала посади помічниці міністра юстиції України з питань архівної справи (2011–2013 рр.), начальниці відділу апарату Вищої ради юстиції (2013–2015 рр.) та водночас професорки кафедри дипломатичної і консульської служби Дипломатичної академії України при МЗС України (за сумісництвом, до 2017 р.), розробивши авторський курс із дипломатичного листування.

Із травня 2015 р. Ірина Борисівна працює в Інституті історії України НАН України на посаді провідної наукової співробітниці. Її наукові інтереси зосереджені на історії дипломатії та міжнародних відносин, української культури, загальній історії архівної науки, освіти, а також на біографістиці й міфології народів світу. У науковому доробку І.Б.Матяш понад 400 праць, у тому числі декілька десятків індивідуальних і колективних монографій, документальних збірників, навчальних підручників, посібників.

Колеги та друзі Ірини Борисівни захоплюються її інтенсивним, багатограним й украй плідним науково-творчим життям, неймовірною працездатністю, ініціативністю, наполегливістю в роботі. Практично щороку з'являються нові індивідуальні монографії, збірники праць за її редакцією або впорядкуванням, з її ініціативи та за активної участі проводяться конференції, семінари, круглі столи, інші наукові заходи. Так, до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр. та 100-річчя сучасної української дипломатичної служби І.Б.Матяш опублікувала ґрунтовні монографії «Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії» (2016 р.), «Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність» (2019 р.), «Іноземні представництва в радянській Україні (1919–1991): протистояння і співпраця» (2020 р.). На підставі широкого кола історичних джерел у цих працях предметно висвітлено процес формування консульської служби національних урядів та їх функції, завдання й роботу як державних інститутів у 1917–1923 рр., основні напрями діяльності іноземних дипломатичних і консульських представництв на території України під час революційних подій 1917–1921 рр., особливості їх взаємодії з органами влади, а також функціонування іноземних дипломатичних і консульських представництв в УСРР–УРСР 1919–1991 рр. Значну увагу приділено характеристиці персоналій як вітчизняних, так й іноземних дипломатів. Цими працями започатковано новий важливий і перспективний напрям в історіографії українського державотворення, зовнішньої політики та дипломатії.

І.Б.Матяш також стала впорядницею і співавторкою виданих за результатами наукових конференцій збірників «Україна і Грузія у міжнародних відносинах: історія та спільні виклики сучасності» (2018 р.), «Україна і Китай: маловідомі сторінки історії та сучасність» (2018 р.), «Україна і Польща: шляхами міждержавних взаємин» (2019 р.), «Україна і Болгарія в історії Європи» (2019 р.), «Україна – Швейцарія: маловідомі сторінки історії та сучасність» (2020 р.), збірника архівних джерел «Історія української дипломатії: перші кроки на міжнародній арені (1917–1924 рр.): документи і матеріали» (2010 р.) та ін.

На особливу увагу і схвалення заслуговує різнобічна громадська й міжнародна діяльність ювілярки. Зокрема їй належить ідея створення та розроблення концепції Наукового товариства історії дипломатії та міжнародних відносин. Від часу заснування у 2016 р. Ірина Борисівна очолює правління цієї громадської організації. Високий науковий авторитет керівниці, її інтелектуальний внесок у формування політики товариства, стратегічне планування діяльності забезпечили визнання не лише в Україні, а й за кордоном – представники 10 країн світу стали членами цього наукового осередку (а загалом їх майже 100). І.Б.Матяш ініціювала та курирує проект «Століття української дипломатії» (започаткований 2017 р.), що реалізується під патронатом МЗС України за участі закордонних дипломатичних установ нашої держави, іноземних дипломатичних представництв в Україні, організацій діаспори, Генеральної дирекції з обслуговування іноземних представництв. Відповідні заходи відбулися в Україні (Київ, Дніпро, Ніжин, Одеса, Львів, Ужгород, Харків, Черкаси, Острого, Чернігів та ін.), Австрії, Білорусі, Болгарії, Греції, Грузії, Італії, Молдові, Німеччині, Туреччині, Румунії, Словаччині, Угорщині, Франції, Польщі, Швейцарії. Ірина Борисівна розробила концепцію наукових подій, забезпечила організацію конференцій, виступала з ключовими доповідями, співпрацювала зі ЗМІ, підготувала документальні виставки «Українська дипломатія 1917–1924 рр.: зародження національних традицій» (2017 р.), «Україна – Німеччина у 1918 р.: перші дипломатичні контакти» (2018 р.), «Українсько-польська відносина в 1917–1921 рр.: інституційна історія, етап становлення» (2019 р.), «Україна і Туреччина в 1918–1921 рр.: до століття взаємної дипломатичної присутності» (2018 р.), «Україна – Грузія: 100 років тому» (2018 р.), «Україна і Греція: 100 років дипломатичної присутності» (2018 р.), «Іноземні представництва в Києві в 1917–1919 рр.: початок міждержавних відносин» (2019 р.), «Досвід, куплений дорогою ціною: Боротьба за Україну засобами дипломатії: українські дипломатичні представництва в 1917–1926 рр.» (2020 р.). І.Б.Матяш координувала проведення наукових заходів, присвячених століттю встановлення дипломатичних відносин між Україною й Німеччиною 2018 р. (відбулися в Києві, Чернігові, Дніпрі, Харкові, Одесі, Львові, Берліні, Мюнхені), Україною та Грузією (Київ, Тбілісі, Батумі), Україною й Польщею (Київ, Ніжин, Острого, Люблін, Краків, Варшава), Україною та Швейцарією (Київ, Берн, Базель, Фрайбург).

Велику увагу І.Б.Матяш й очолюване нею Наукове товариство історії дипломатії та міжнародних відносин приділяють маркуванню місць пам'яті української дипломатії в Україні та за кордоном. З її ініціативи й наукового забезпечення встановлено меморіальні дошки на честь перших дипломатичних установ УНР у Будапешті, Відні, Мюнхені. Ірина Борисівна власними зусиллями проводить експедиції з виявлення в європейських містах пам'ятних місць, пов'язаних із життям та діяльністю вітчизняних дипломатів 1917–1924 рр. Їй, зокрема, удалося віднайти в Німці місце поховання знаного французького кіноавангардиста і водночас представника української дипломатичної служби Ежена Деслава (Євгена Слабченка) та відшукати будинки (просп. Мон-Рабо, 20, 20 біс), де розташовувався створений ним перший український Дипломатичний архів. Разом з Українсько-французькою асоціацією Німці вона проводить роботу для відкриття меморіальної дошки на цій споруді. У Канаді, в архіві Осередку української культури і освіти ювілярка виявила рукопис Е.Деслава «Дипломатична історія України». Ця праця (з біографічним нарисом про автора, написаним І.Б.Матяш, та її науковими коментарями) побачила світ 2016 р. у видавництві «Кліо» в рамках програми «Українська книга». За дослідженнями Ірини Борисівни, окрім меморіальної дошки на будинку, де працювало перше українське консульство в Мюнхені, розташоване нині у цьому місті генконсульство України відновило могилу дипломата часів Української Держави та УНР В.Оренчука (цвинтар Вальдфрідгоф).

Говорячи про міжнародну діяльність І.Б.Матяш, слід також зазначити, що вона є співголовою Комісії істориків України й Болгарії, заступницею співголови Комісії істориків України та Угорщини, входить до складу Комісії для дослідження польсько-українських взаємин 1917–1921 рр., дійсна членкиня ВУАН у Канаді, учасниця фестивалю Французько-української асоціації Кот д'Азюр «Кобзар» у Німці, була стипендіаткою програми Австрійської агенції з міжнародної співпраці в освіті та дослідженнях (Львівське відділення), за якою 7–20 травня 2018 р. знайомилася з дипломатичними архівами у Відні (науковий керівник стажування – професор Віденського університету В.Мюллер).

Ювілярка входить до складу редколегій українських і зарубіжних наукових журналів та серіальних видань «Україна дипломатична», «Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки», «Archeion» (Польща), «Беларускі археграфічны штогоднік», «Архивы и справоводство» (Білорусь), «Межкультурные коммуникации» (Тбілісі), «Енциклопедичний вісник України», «Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення ім. І.К.Карпенка-Карого», «Сумський історико-архівний журнал» та ін.

І.Б.Матяш також опікується вихованням молоді, є засновницею й координаторкою транскордонного молодіжного форуму «Європейські цінності та культурна дипломатія: молодіжні зустрічі», що відбувається під патронатом МЗС України в партнерстві з Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка, Генеральною дирекцією з обслуговування іноземних представництв та за фінансової підтримки представництва Фонду Ганса Зайделя в Україні. Упродовж 2019–2020 рр. відбулися українсько-білоруський, українсько-молдовський, українсько-грузинський форуми. Ірина Борисівна як професорка Національного педагогічного університету ім. М.П.Драгоманова залучає студентів до активного опанування професії в безпосередньому контакті з представниками фахового середовища, проводить практичні заняття за авторським проектом «Архівний марафон». Вона підготувала 14 кандидатів та 1 доктора історичних наук, які працюють в архівній системі та у закладах вищої освіти.

Звичайно, така інтенсивна, багатогранна і плідна діяльність Ірини Борисівни Матяш не залишається непоміченою в науковому середовищі, громадській й державою. Вона стала лауреаткою премій Головархіву України ім. В.І.Веретенникова (2000 р.), НАН України ім. М.І.Костомарова (2001 р.), нагороджена почесною грамотою Кабінету Міністрів України (2004 р.), грамотою Верховної Ради України (2009 р.), подякою (1999 р.) та почесною відзнакою «За досягнення в розвитку культури і мистецтв» Міністерства культури і мистецтв України (2004 р.), почесними знаками «Софія Русова», «За наукові досягнення» (2008 р.) Міністерства освіти і науки України, нагрудним знаком «Знак пошани» (2004 р.) та подякою КМДА (2002 р.), почесною відзнакою Генеральної дирекції Київської міської ради з обслуговування іноземних представництв (2004 р.), почесною грамотою Міністерства юстиції України (2012 р.), нагрудним знаком посольства Білорусі в Україні «За дружбу і співробітництво» (2019 р.) та ін. За внесок у дослідження історії дипломатії І.Б.Матяш нагороджено почесними грамотою (2007 р.) та відзнакою III ступеня (2010 р.) Міністерства закордонних справ України.

Щиросердню вітають Ірину Борисівну з ювілеєм, побажаємо їй здоров'я, добра й нових творчих звершень у справі вивчення дипломатичної історії на користь української історичної науки та підвищення міжнародного іміджу нашої країни!